

**EDUARD VALENTÍ I FIOL
I CARLES RIBA**

Jaume Medina i Casanovas – U. A. B.

Una sola vegada a la vida he vist Eduard Valentí i Fiol en persona: va ser el 28 d'octubre de 1969, en un acte celebrat a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, per a commemorar el desè aniversari del traspàs del poeta i humanista Carles Riba. Aquell primer trimestre del curs, jo acabava de començar els estudis d'especialització en filologia clàssica i anava encara força desinformat respecte a allò que Riba anomenava el moviment espiritual de Catalunya. Recordo que a la taula presidencial, hi havia, entre altres, Jordi Rubió, que va rememorar amb una gran vivesa la data de la lectura de la tesi doctoral de Riba l'any 1938, Eduard Valentí, que va parlar de la relació del poeta amb els clàssics, J. V. Foix, que va llegir una part de les seves memòries sobre els *Catalans de 1918*, mentre els oients esbufegaven davant l'inacabable discurs, i Clementina Arderiu, la commoguda viuda del poeta, que va ser també l'única vegada que vaig veure.¹

L'any 1973 aparegué, publicada per l'Institut d'Estudis Hel·lènics i el Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona a l'Editorial Ariel, una miscel·lània *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. A la pàgina 9, en un *Pòrtic* no signat s'explicava:

«El dia 28 d'octubre de 1969, a dos quarts de vuit del vespre, fou commemorat, a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, el desè aniversari del traspàs del gran poeta, humanista i professor a la Universitat Autònoma, Carles Riba (1893-1959), amb un acte acadèmic presidit per la senyora Clementina Arderiu, Vda. Riba, acompanyada pel senyor degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, doctor Joan Maluquer de Motes i Nicolau, pel doctor Jordi Rubió i Balaguer, pel senyor J. V. Foix, pel professor Eduard Valentí i Fiol i pels doctors Josep Alsina i Antoni Comas, directors, respectiva-

ment dels departaments de Filologia Grega i de Filologia Catalana, organitzadors de la commemoració.

En obrir-se la sessió foren llegides nombroses adhesions, entre les quals cal destacar la tramesa per Josep Carner des de Brussel·les. Després, el senyor degà va donar la paraula als participants. El doctor Alsina parlà de les converses que havia tingut amb Carles Riba i com contribuïren a enriquir-li la visió i el coneixement del món clàssic. El professor Eduard Valentí recordà de quina manera Riba sabia fer compatibles, en el seu mestratge, l'explicació filològica i la crítica viva. El poeta J. V. Foix va donar una visió personalíssima de Carles Riba a través dels seus records i dels seus textos. El doctor Jordi Rubió va evocar, d'una manera impressionant, la lectura de la tesi doctoral de Riba l'any 1938, en plena guerra civil. Va cloure la sessió el degà de la Facultat, doctor Maluquer, el qual va afirmar que actes com aquest eren testimoni de com seguia viu l'esperit de la Universitat Autònoma, de la qual Carles Riba va ésser un dels mestres més il·lustres, i que l'actual Universitat de Barcelona es volia reconèixer com hereva i continuadora d'aquell esperit.

Com a record i perpetuació d'aquest emocionant acte es va acordar de publicar la present miscel·lània».

Tanmateix, en examinar el contingut del volum sorprèn de veure que el llibre no conté cap escrit d'Eduard Valentí i Fiol.

* * *

En l'interessant pròleg que va posar al capdavant del llibre d'Eduard Valentí i Fiol, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona (Curial) 1973, Antoni Comas, després de remarcar que el llatí havia nascut a Pals el 19 de gener de l'any 1910, deia que el 1932 es llicencià en filosofia i lletres (secció de filologia clàssica) i que a partir d'aleshores es dedicà a l'ensenyament del llatí. Feia avinent així mateix que «abans i durant la guerra civil fou: professor ajudant a l'institut-escola de la Generalitat de Catalunya i a la Universitat Autònoma de Barcelona (1932-1933), professor encarre-

gat de curs per oposició primer (1933-1935) i catedràtic després (1935-1939) de l'institut-escola "Ausiàs March", a la vegada que era també professor encarregat de curs per oposició a l'esmentada Universitat Autònoma de Barcelona». ² I recordava, a més, que «ja en aquesta època començà a col·laborar a la Fundació Bernat Metge». Aquestes dues darreres dades són especialment importants per a nosaltres, que estudiem les relacions entre Eduard Valentí i Carles Riba, el seu professor i mestre tant a la Fundació Bernat Metge com a la Universitat de Barcelona, que en temps de la República ostentava el qualificatiu d'«Autònoma». Encara que Antoni Comas no ho esmenti, hem de fer constar aquí que el 1939, després de l'entrada de l'exèrcit nacional a Barcelona, el professor i els deixebles van ser depurats de la Universitat. ³ I Antoni Comas afegia encara: «després de la guerra fou traslladat a l'institut del Ferrol (1939-1941) i recorregué els instituts de Santiago de Compostel·la (1941-1942), Castelló (1942-1944), Reus (1944-1961) fins que el 1961 arribà al "Jaume Balmes" de Barcelona». Finalment informava que «fou, a més, professor encarregat de curs a la Universitat de Barcelona (1954-1966), i en crear-se el 1968 la Universitat de Sant Cugat hi fou tot seguit nomenat professor de llatí».

Més endavant Antoni Comas deia: «Quant a la seva obra de traductor, cal destacar de primer les versions de Ciceró a la Fundació Bernat Metge: *Dels deures* (1938-1946), ⁴ *Brutus* (1943) ⁵ i *Tusculanes* (1948-1950). ⁶ Al castellà traduí [els textos grecs i llatins d]els volums III, IV i V de les *Fontes Hispaniae Antiquae* aplegades per [Adolf] Schulten, Cèsar, Ciceró, Sèneca i Lucreci, i és molt remarcable l'estudi que dedicà a aquest darrer autor». ⁷ I, per acabar, el prologuista deixava consignat que Eduard Valentí «fou, a més, autor de nombrosos manuals d'ensenyament i de diverses edicions escolars». ⁸ Unes observacions que ens criden especialment l'atenció, per tal com tots els qui hem exercit el professorat de llatí amb posterioritat a ell hem tingut sovint molt presents

algunes d'aquestes obres didàctiques (gramàtiques i textos) seves.

* * *

Tenim constància de les relacions entre Carles Riba i Eduard Valentí i Fiol per les cartes creuades entre ells. Fins ara eren conegudes només les del primer adreçades al segon, per tal com van ser publicades a l'epistolari del poeta. En la present ocasió reproduïrem les d'aquest i donarem per primera vegada a la llum les del llatínia.⁹

La primera carta és d'Eduard Valentí, datada a Girona el 18 de març de 1932. El remitent parla al destinatari d'una conferència que aquest ha de fer a l'Ateneu de la immortal ciutat. Diu:

Sr. Carles Riba
Distingit senyor:

Acabo de veure els senyors de la Junta de l'Ateneu i hem quedat d'acord a fixar el dimarts com a data de la seva conferència. Es veu que el seu silenci era degut a una certa repugnància a fer res durant la Setmana Santa.

Demà mateix sortirà l'anunci a la premsa local. De totes maneres m'han demanat que Vostè escrigui amb una certa urgència confirmant la data.

Resto de vostè afm. s. s.

Eduard Valentí

Girona, 18-3-32

s./c. Mercaders, 3, 3º, 2ª

Eduard Valentí s'adreçava novament a Carles Riba a primeries de 1934, en una carta sense data,¹⁰ en què donava al poeta unes informacions sobre l'Institut-Escola Ausiàs March, que aquest li havia demanat. Deia:

Sr. Carles Riba: Puc donar-li ja amb seguretat aquelles dades que em demanava el dissabte.

Funcionen tres grups d'ensenyança primària, per ara de 15 o 20 nois cada un; per manca de local estan instal·lats a l'edifici gran, dirigits per mestres facilitats per l'Ajuntament però sota el control directe del director de l'Institut; l'horari d'atribució de temps, plans i mètodes són els mateixos que regeixen a l'Institut. La matrícula deu fer-se a les Oficines Municipals de «Matrícula», Palau de Belles Arts.

Si necessita alguna informació més estaré molt content de poder servir-lo.

De vostè aff.

Eduard Valentí

Segueix després una carta d'Eduard Valentí, no datada, però rebuda per Riba el 30 de novembre de 1936. El llatísta hi parlava de les traduccions que treballava per a publicar a la Fundació Bernat Metge. Deia:

Sr. Riba:

El desordre amb què he fet el trasllat dels meus llibres a Girona fa que avui només li pugui portar aquests dos textos. Aquesta setmana aniré jo personalment a Girona i li portaré les traduccions.

Seu affm.

Valentí

Tanmateix, la carta sens dubte més interessant de Valentí és la que enviava a Riba el 28 de maig de 1938, des del seu destí com a militar. En aquest escrit es confessava i es reconeixia deixeble del gran hel·lenista. Hi deia:

28-5-38

Estimat Sr. Riba:

Fins a la 16 divisió arriben les notícies de l'èxit obtingut per vostè en la lectura de la seva tesi. Devent, com dec, tant al mes-tratge i a l'exemple de vostè, no crec que pequi de massa gosat en considerar-me part interessada en el seu èxit. Permeti'm, doncs, que, en felicitar-lo, em felicití.

Per la meua banda he trobat el sistema de combinar les meves obligacions militars amb la meua anterior inclinació a la pedagogia. Per poc que la guerra duri em faig la il·lusió de poder tornar convertit en un professor de tàctica militar regularment acceptable.

Li prego presenti els meus respectes a la seva muller i els meus millors records als seus fills, dels quals m'agradaria rebre notícies.

I vostè compti sempre amb l'adhesió i afecte del seu servidor i amic

Eduard Valentí

XVI División, E. M. Base 8ª (A. S.) Ej. del Este.

La primera carta de Riba, escrita sobre un paper amb capçalera impresa de la Fundació Bernat Metge, quan n'era Comissari de la Generalitat, datada a Barcelona el 5 de juliol de 1938, deia:

Estimat Valentí:

Per fi puc enviar-li quatre exemplars del seu Ciceró.¹¹ Fa dos mesos era imminent que sortís; esperant-ho de dia en dia, ni vaig respondre tot d'una a la seva lletra de felicitació pel meu doctorat,¹² ni ara sembla que m'hagi preocupat de la seva ferida.¹³ Sé que V., en la seva bona amistat, no m'admetria excuses; amb tot, les hi presento. Com les seves paraules de companyia en uns moments tan importants de la meua vida, em van commoure —pensar tan atentament en mi, des del perill!— V. pot mesurar-ho per l'afecte i l'estima que li tinc, més que no hagi pogut mai demostrar-li. Quant a la seva ferida, n'he seguit el curs per diverses vies d'informació, amb l'alegria —l'única absurdament, en aquestes coses— de saber que no era tan greu com hauria pogut ésser. La visita que va fer-li el meu fill, era per a mi com si vingués jo; li prego que una mica sigui així també per a V. Jo volia venir amb el goig dels seus volums; fins aquest matí mateix no n'han arribat de llestos a la FBM. I ara és el cas que demà passat partim la meua muller i jo cap a França.¹⁴ Estic amb l'atabalament dels darrers preparatius. A la tornada, cap a darreries de mes, ens veurem: paraula!

Amb els millors auguris, el saluda, molt afectuosament,

C. Riba

La carta següent de Riba a Valentí és datada a L'Isle Adam, el 29 d'abril de 1940, quan el poeta es trobava a l'exili francès. Deia:

Estimat amic:

El seu bon record, rebut tan directament, m'ha fet bé. Sabia de V. pel seu cunyat; per ell vaig tenir notícia del seu casament.¹⁵ Em plau ara d'aprofitar aquesta avinentesa per a felicitar-los, a V. i a la seva muller, ben cordialment, en nom propi i dels meus. Quan Déu va constatar que no era bo que l'home estigués sol, l'home vivia en un paradís; imaginem-nos si de bell antuvi l'hagués posat en l'infern que el món ha anat esdevenint i que és avui —almenys per als homes de bona voluntat!

Durant els primers mesos vaig mantenir relació amb l'antic director de la FBM; semblava evident el seu desig de continuar l'obra i que en aquesta continuació jo tingués una part que alhora em fos una solució, o un tros de solució, en l'exili. De sobte, abans d'haver lligat caps, em fou pregat que la relació fos suspesa. Crec que en aquell desig hi havia, quant a mi, més ganes de quedar bé que veritable convicció; altrament les negociacions no s'haurien arrossegat tant —i tan inútilment, perquè el bon home ha acabat quedant pitjor que no pas fent des del primer dia aquest acte de pànic, o de coratge, de no voler saber més de mi. M'esforço encara a creure que, haver quedat així, no li és indiferent. Què li sembla a V.? La meua fe és que un dia o altre l'obra serà continuada; no preveig ni pressuposo com, llevat que ho haurà d'ésser amb molta sinceritat.

Què fa l'amic que traduïa Plaute? Per què no m'escrivé un mot? Sé les dificultats especials en què viu;¹⁶ elles m'han fet pensar que les bones intencions a què V. al·ludeix no han arribat per a ell gaire lluny.

La meua feina? Versos principalment, al preu de totes les sumes de lleure (*ignobile otium*) i d'energia que cal cremar per al més petit, i encara dubtós, resultat; conferències quan n'hi ha hagut avinentesa, articles etc. Sobretot, m'esmerço a contribuir al manteniment i endegament de la unitat dins aquesta pàtria dispersa que és l'emigració; i això, des del lloc que tinc en el consell de la FRLI. i de la nova R. de C. i en la relació personal, massa sovint purament epistolar. Espero que l'experiència de l'exili no em serà estèril; si no ho esperés, acceptaria qualsevol oferiment d'Amèrica.

A V. i a la seva muller, la meva més afectuosa salutació, en la qual se m'ajunten la muller i els fills.

Seu

C. Riba

Hi ha una tercera carta, amb data de Barcelona el 17 de setembre de 1947, en què l'hel·lenista demana a Valentí i Fiol que li faci unes consultes a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès. Diu:

Sr. Eduard Valentí

Estimat Amic:

Em permeto demanar-li un favor. V. deu anar a la biblioteca de l'Ateneu (que és per a mi un Paradís tancat). Li agrairia que em mirés l'edició Didot, que allí tenen, de Plutarc, i m'annotés com es corresponen, en llatí, aquests dos mots:

Vida de C. Marcius Coriolanus, cap. XIV (cap al mig del capítol):

δωροδοκία (corruptio per dona?)

id. Cap XXV (cap al segon terç del capítol):

εὐλάβεια (circumspectio? religio?)

¿Li sembla que ho podré tenir a començaments de la setmana que ve? És per a l'índex de Plutarc, que, per fortuna, ja està a la fi de la seva impressió.

Amb gràcies a l'avançada, i els millors records per a V. i els seus, afm.

C. Riba

Hi ha encara, finalment, una quarta carta de Carles Riba, datada a Barcelona el 22 de desembre de 1947, a propòsit de la traducció de les *Tusculanes* per Eduard Valentí. El professor de grec hi diu:

Estimat Valentí:

Li adjunto més de la meitat del que tenia de la seva versió de les *Tusculanes*. La resta vindrà immediatament després de festes, o sigui a primers de la setmana entrant.¹⁷

M'ha fet una impressió immillorable, de les coses més ajustades, de més to, més normals, que he vist, en molts anys, en aquesta casa.

He fet, d'ofici, algunes esmenes superficials, gairebé li diria mecàniques. En proposo, en llapis, amb un senyal vermell, algunes altres, que afecten ja la interpretació (per bé que en res d'essencial), que són, al meu entendre, a considerar, però sobre les quals hi ha llibertat d'opinió. La primera, a la primera galerada, és un *laute* traduït per *dignament*; no sé si Ciceró vol dir tant; és a dir, vol dir el que el mot per a nosaltres suggereix correntment en el pla moral.

En fi, V. mateix vegi, resolgui; em serà un gust que en parlem un dia; sense, però, que cregui que sigui allò que se'n diu necessari.

Bon Nadal, bon Any Nou a V. i als seus!

Afm.

C. Riba

Una carta no datada de Valentí a Riba diu:

Sr. Riba: M'he permès endur-me'n *Die Tragödie des Humanismus*, de Weinstock. He de donar una conferència a Reus, un d'aquests dies, i he pensat que potser em serviria. Però li tornaré demà mateix, si vostè el necessita. Moltes gràcies.

Valentí

El 8 d'agost de 1954 Valentí escrivia des de Cambridge una postal a Riba. Deia:

Rock Road 31.

Cambridge

Estimat Sr. Riba: una cordial salutació des d'aquest «dreamland» que per a nosaltres és Cambridge. Estaré aquí, a la seva disposició, fins al 30 d'aquest mes. Sempre seu

Eduard Valentí

8-8-54

I això és tot el que hi ha de les relacions epistolars entre Eduard Valentí i Carles Riba. No pas una correspondència excessivament brillant, però suficient per tenir ben documen-

tats els lligams d'admiració, d'afecte i de respecte entre un deixeble i el seu mestre.

* * *

El 27 de novembre de 1953 es va celebrar a la barcelonina Casa del Llibre un acte d'homenatge a Carles Riba amb motiu dels seus seixanta anys. Hi van participar Albert Mament, Joan Ferrater, Carlos Martínez-Barbeito, Joan Vinyoli, Eduard Valentí i J. V. Foix, que glossaren els diversos aspectes de l'activitat de Carles Riba. Eduard Valentí hi parlà de

*Carles Riba, humanista*¹⁸

La meua designació per a parlar de Carles Riba humanista, l'explico pel fet de pertànyer jo al nombre d'aquells que l'hem conegut com a «mestre» en el sentit més estricte, els que hem seguit el seu mestratge a la Universitat i a la FBM.

És un testimoni que hauria d'ésser fàcil de donar, ja que tots ens hi hem assajat una infinitat de vegades. És sabut que, entre els que tenen més o menys la meua edat, Carles Riba és un tema constant de conversa i discussió. Tots conservem el record del nostre primer contacte amb ell com un fet capital, i considerem el seu tracte com una experiència decisiva, que d'una manera o altra ens ha imprès caràcter.

Així, una gran part de la nostra reflexió posterior, sobre el que hem fet, fem o voldríem fer, gira entorn de la figura d'en Riba. I quan prenem una actitud i volem pronunciar-nos, no trobem millor manera que la de definir-la per la distància a què es troba de l'actitud que en Riba ha pres o nosaltres li atribuïm.

Una influència tan íntima i fonda depassa, evidentment, les possibilitats d'una obra escrita. Aquesta mena d'acció només pot exercir-la un home.

Els que l'hem conegut a la Universitat, o en relació amb la Universitat, ens expliquem sense dificultat una part important d'aquesta influència, i de la impressió que ens feia la seva figura. Una persona com en Riba esbotza els límits propis d'aquesta mena d'institucions. L'ensenyament universitari té unes limitacions que li

són pròpies, i recordar-les aquí no implica desconeixement de les seves altres excel·lències.

Aquestes limitacions es toquen sobretot en una Facultat tan complexa com la de Lletres. Així, la crítica filològica és necessàriament superficial. Una obra literària no és atacable amb l'instrumental filològic. El comentari s'entreté en els accidents, el nucli de l'obra resta intacte. Inclús en els treballs filològics més reeixits, sol ser sorprenent la desproporció entre l'aparat científic i els resultats, entre l'abundància de la informació i la banalitat del judici.

Ara bé, en enfrontar-nos amb en Riba, ens trobàvem transportats a un pla diferent i superior. Era, en certa manera, com si deixéssim el cercle dels escoliastes i ens encaréssim amb el que és substancial en l'obra literària. Així com abans ens miràvem l'obra des de fora, ara la veïem de dintre; i des de dins ens adonàvem, per primera vegada, de les limitacions de la filologia.

Al través d'en Riba ens adonàvem d'aquestes limitacions, i al mateix temps preniem consciència del perill a què estan exposats tots els que estudien les lletres per a fer-ne una ulterior utilització pedagògica. Aquest perill és la degradació que inevitablement sofreix una obra literària en el moment que es vulgaritza. En el tracte amb en Riba apreníem que l'ús dels autors per a finalitats escolars (i entengui's aquest terme referit a tots els graus) no és més que un subproducte, una virtut que tenen a més a més, de ser eficaços en l'ordre cultural. I també que aquesta virtut, depenent com depèn en darrer terme, del valor intrínsec, inefable, de la creació artística, acaba extingint-se quan el que la fa servir, el mestre, és arrossegat per aquella degradació que dèiem, pren el que és accessori en lloc del que és essencial, i no veu en els autors més que un tema de tesis o un suport per al comentari.

En Riba ens ensenyava, doncs, a mirar el nostre ofici amb ironia. I ens ho podia ensenyar perquè, en les seves lliçons o converses, hi havia sempre una al·lusió implícita a allò que pròpiament no es pot ensenyar, sinó només transmetre per contacte, o per procediments, diríem, irracionals.

* * *

Però en arribar a aquest punt, tots els deixebles d'en Riba ens adonàvem, també, d'un altre fet, aparentment paradoxal. En Riba no solament ens conduïa, indirectament, a la intel·ligència de la

poesia, sinó que, directament, ens donava una lliçó de rigor, i de rigor científic. I aquest rigor ens l'ensenyava amb una exigència molt més estricta que cap dels filòlegs professionals. De manera que la seva acció es movia en dos nivells diferents, amb una complexitat típicament seva. Després de fer-nos veure les limitacions de la ciència, ens ensenyava que la ciència té unes normes, i que aquestes s'havien de respectar escrupolosament.

La cosa era notable perquè, en la confrontació d'aquestes dues actituds, la d'aspirar a reviure l'obra, considerant-la com una entitat encara viva i vigent per a nosaltres (que és la concepció pròpiament humanística), i la de comprendre-la racionalment, com proposa aquesta versió científica de l'humanisme que és la filologia moderna, es reflexa tot el drama de l'humanisme en el nostre temps: el perill de que la ciència aplicada a les humanitats signifiqui (i potser ha significat ja) la mort de l'humanisme autèntic (o almenys del tradicional, tal com el trobem en tota la història d'Europa).

* * *

Deia abans que la crítica filològica no arriba a penetrar el nucli de l'obra literària. La cosa és més greu, en realitat; no és que la filologia no hi arribi, a aquell nucli: és que el nega. El propòsit del crític-filòleg és, al capdavant, frustrar, anul·lar la principal ambició de l'escriptor: que és la d'objectivar-se en una obra absoluta, vigent per a sempre i per a tothom, independent de la seva persona i del seu moment històric.

El filòleg, en canvi, tracta de contrarestar aquesta voluntat d'absolut, pel procediment de reduir l'obra a les seves circumstàncies, tornant-la a lligar als fets i fenòmens històrics que han condicionat la seva aparició: analitzant-la i dissolent-la en els seus elements, lingüístics, estilístics, ideològics; descobrint-ne les fonts, esbrinant-ne les influències; enllaçant-la a estat transitori, personals, de l'artista, o col·lectius, del seu medi social.

Enfront d'aquesta pugna entre el filòleg i l'obra, la lliçó d'en Riba consistia a restablir, a reafirmar la vigència de l'obra com a cosa única i absoluta; i en això era humanista en el sentit més pur de la tradició, que implica sempre el reconeixement de valors perdurables. Però aquesta afirmació d'un valor la feia sense engany, ni per a ell, ni per als altres; sense negar cap dels drets del coneixement. Subordinava aquest coneixement a la comprensió, diríem,

intuïtiva; però acceptava el contrast, no semblava patir de l'oposició entre les dues actituds, i no es curava de formular conciliacions teòriques.

Diguem de passada que aquesta actitud seva, en l'esfera literària, tenia un paral·lel en aquella dualitat que sembla governar la seva conducta pràctica, i que podria definir-se com la coexistència d'uns principis d'acció clars i sòlids, i d'una crítica intel·lectual agudíssima i sempre lúcida. L'exercici és, en efecte, una de les lliçons que tots hem rebut d'en Riba. És una lliçó d'honradesa intel·lectual, potser la més difícil. I és, al mateix temps, una de les lliçons d'ell més discutides; discutida, crec jo, injustament, però no pas injustificadament. El contacte amb en Riba pot ser un revulsiu, no assimilable per a tothom.

* * *

Deia, doncs, que l'aparent indiferència d'en Riba davant l'antinòmia filologia i poesia, entesa aquesta com a experiència vivent, ens tenia perplexos.

L'explicació no la vaig tenir fins que vaig haver considerat el sentit de l'obra total d'en Riba, i vaig haver passat per l'experiència que hem fet tots els col·laboradors de la FBM que l'hem tingut per mestre.

Per en Riba, tot l'estudi dels clàssics, tot l'esforç per a comprendre'ls, culmina en la traducció. I la traducció l'entén com una relació que s'estableix entre dues entitats absolutes; o, si els vol, entre una obra reconegudament absoluta i una vivència poètica, de segon grau potser, però que també aspira a l'absolut, a fer-se independent.

La traducció aspira a presentar l'obra enquadrada en unes altres circumstàncies, però a presentar-la vivent, com diu ell, «en el seu miracle».

Aleshores, la crítica, el coneixement, la filologia, és un simple instrument per facilitar aquest trànsit.

Per mitjà de la traducció, diu ell, «arrencada de la seva forma única, exacta, absoluta, la magna entitat poètica ha estat feta relativa a un altre temperament, a un altre fi, a un altre lloc, a una altra època, a una altra llengua, a un altre concepte de la mateixa poesia: és a dir, situada de nou, per a bé i per a mal, en tot allò que és fluent i canviant per condició humana».

El paper de la filologia consisteix, doncs, a preparar i a facilitar aquesta tasca de transposició. El traductor la utilitza per tal d'investigar, tan minuciosament com pugui, les circumstàncies de l'obra original, per a poder-les enllaçar amb les circumstàncies equivalents, però de cap manera iguals, d'aquesta recreació de l'obra traduïda.

Així és com es resolía una oposició que semblava insuperable. En Riba cloïa el trenc que separa el filòleg modern, que per fidelitat a la tradició segueix dient-se humanista, i l'humanista antic, que abans que tot afirmava el valor etern i la vigència universal dels clàssics.

Ara bé: aquest ideal de recreació, ¿no serà massa elevat per a nosaltres, pel vulgar dels traductors i dels lectors? Queda, en tot cas, com a ideal. Però en Riba va més enllà, i el proposa explícitament a tothom, no solament als escriptors o als estudiosos:

«Traduir, així mirat, ¿fóra res més que llegir assajant una forma a la personal interpretació? I el que bonament llegeix, si llegeix bé, ¿què fa sinó traduir per a ell?».

Aquests mots crec que enclouen el més important de la lliçó d'humanisme de Carles Riba. Sense renunciar a cap dels guanys moderns del coneixement, resta no obstant, fidel al principi distintiu de l'humanisme més pur. L'humanisme, diríem, del Petrarca. Principi que consisteix, en darrer terme, a afirmar que en la contemplació estètica s'ofereix a l'home una possibilitat d'alliberació.

* * *

D'entre les moltes coses que he après de Carles Riba, he volgut destacar una de les que donen sentit al conjunt.

Estic segur que d'altres haurien pogut parlar de Riba humanista amb més autoritat que jo, i no cal dir que amb més eloqüència.

Però he d'agrair que m'hagi estat donada ocasió de prestar aquest testimoni, i, sobretot, de poder reconèixer el meu deute davant d'ell mateix.¹⁹

* * *

L'any següent (1954) aparegué un volum d'*Homenatge a Carles Riba. En complir seixanta anys*, amb diverses col·la-

boracions consistents en poemes, assaigs i traduccions clàssiques. Una d'aquestes, elaborada per Eduard Valentí, era la versió catalana de la conclusió del tractat ciceronià *De re publica*, que la tradició havia transmès amb el títol de *Somni d'Escipió*.

El treball consta d'una documentada i especialitzada introducció i de la traducció i anotació del text. Es tracta d'un opuscle gairebé desconegut del professor Eduard Valentí. I tanmateix la nota introductòria és d'un gran rigor i la traducció d'una gran bellesa, com a bon reflex que és de la bellesa de l'original llatí.

¿Per què Valentí escollia precisament aquest text? No pas només per les seves dimensions reduïdes, adients a una publicació d'aquesta mena, i perquè, a més, tenia un sentit complet. Ans, més aviat, pel seu significat, per l'aire d'elevació espiritual que s'hi respira i pel dens contingut moral, filosòfic i polític present en l'epíleg de l'obra mestra ciceroniana. El professor hauria pogut preferir qualsevol altra obra emblemàtica del mestre de la prosa clàssica llatina —en aquells moments, no estaven traduïdes al català ni el *De amicitia* ni el *De senectute* (que haurien quadrat per la circumstància en una miscel·lània de les característiques d'aquesta). Però Valentí volgué comentar, traduir i publicar precisament el *Somni d'Escipió*, perquè trobava semblances entre el contingut de l'obra ciceroniana i la figura simbòlica de Riba, el qual, en salvar-se a si mateix, havia salvat «part del nostre destí col·lectiu en el seu destí personal», segons s'afirmava en les reflexions *Sobre el sentit d'aquest homenatge a Carles Riba*, exposades en les pàgines inicials del llibre. En efecte, era present en l'ànim dels conjurats a homenatjar-lo el molt que el poeta havia fet per a la salvació de la pàtria.²⁰ El tema té el seu contrapunt en el *Somni d'Escipió*, quan s'hi fa l'elogi i la valoració dels polítics honrats: «Sàpigues», diu Escipió el Vell a l'Escipió Jove, «que, a tots aquells que han conservat, ajudat i enriquit la pàtria, els és assignat en el cel un lloc determinat i propi, perquè en ell gaudeixin d'una be-

naurança eterna». I continua: «Has de saber que aquell Déu sobirà que regeix tot el món, de totes les coses que es fan a la terra, res no veu tan de grat com aquests aplegaments d'hommes sotmesos a lleis, que anomenen ciutats. És del cel que davallen els qui les condueixen i conserven, i és al cel on retornen».²¹ Més endavant Luci Emili Paulus, el pare carnal d'Escipió el Jove, diu a aquest: «Tu, Escipió, segueix l'exemple que t'hem donat nosaltres, aquest avi teu i jo, que t'he engendrat: serva la justícia i també la pietat, que, si és deguda als pares i familiars, ho és sobretot a la pàtria. Una vida així és un camí que mena al cel i a l'assemblea dels qui han acabat de viure i ara habiten, deslliurats de la carn, aquell indret que veus des d'aquí».²² Sens dubte, es tracta d'un consell salutífer. Però no s'arriba al fi desitjat sense haver fet prèviament un ardu exercici d'ascesi. Escipió el Vell fa una recomanació important al Jove: «Exercita-la, doncs, aquesta ànima, en les coses més elevades».²³ I un dels millors exercicis en aquestes coses més elevades és treballar per al bé de la pàtria. Per això li diu: «Però res no és millor que vetllar per la salut de la pàtria; com més l'ànima s'ha habituat a aquest exercici, més ràpid és el seu vol cap a la seva pàtria del cel».²⁴

Tanmateix, el *Somni d'Escipió* conté tot d'altres elements identificables també en la personalitat exemplar de Carles Riba. Un d'ells és el de la glòria —la glòria autèntica, no pas la vana glòria—, a la qual s'accedeix només mitjançant la pràctica de la virtut. Riba, en efecte, sabia, com Ciceró, que «pels seus propis mèrits cal que la virtut t'atregui i et guiï pel camí de la veritable glòria».²⁵ I, amb la seva actitud en uns moments crucials (que ell anomenava «estel·lars»), va donar mostres d'ésser valent i fidel a uns principis amb què creia. I tot això, Eduard Valentí ho sabia.

Ciceró tracta amb molta profunditat en aquest epíleg a la seva *República* de l'ànima i el cos, de l'alliberament d'aquella dels vincles corporals i de la seva immortalitat. Per començar, doncs, Escipió el Vell comenta al Jove: «Tu es-

força't i convenç-te que el mortal no ets pas tu, ans el teu cos. Perquè tu no ets aquesta forma visible; és l'ànima el que fa l'home, i no aquesta figura que es pot assenyalar amb el dit».²⁶ Hi ha un moment en què Escipió el Jove comenta: «Aquí jo, estamordit com estava [...] vaig tenir prou esma per a preguntar-li [a Escipió el Vell] si vivia ell encara, i Paulus, el meu pare, i els altres que nosaltres donàvem per morts». I obté una resposta contundent per part de l'avi: «Ells són els que viuen», respon; «ells que s'han alliberat de les cadenes del cos com una presó». I a la fi deixa anar la paradoxa: «en canvi, això que vosaltres dieu vida no és sinó mort».²⁷ Tot seguit, Escipió el Vell explica quin és el procediment per a alliberar l'ànima dels lligams corporals; diu: «I ho farà més fàcilment si, estant tancada en el cos, s'acostuma ja a enlairar-se i a alliberar-se de les seves traves carnals per la contemplació de les coses de fora».²⁸ I llavors deixa anar un sever advertiment: «Perquè les ànimes d'aquells que es lliuraren als plaers materials, es feren esclaus de llurs passions i, empesos per elles, violaren totes les lleis divines i humanes, aquestes, quan surten del cos, vaguen al voltant de la terra i no tornen en aquest estatge fins després d'una expiació de molts segles».²⁹ Vet aquí una completa teoria de moral i d'ascètica exposada amb poques paraules.

Rest a per comentar el pensament que Ciceró expressa en el seu tractat sobre la immortalitat de l'ànima. Això, ho fa en els paràgrafs finals del *Somni d'Escipió*, quan el Vell diu al Jove, mitjançant un text manllevat a Plató: «Sàpigues que ets un déu, si ésser déu vol dir tenir vigoria, sentir, recordar, preveure; regir, governar i moure aquest cos que ens és subjecte, tal com aquell Déu suprem governa l'univers».³⁰ De la mateixa manera que el Déu etern mou aquest món, que en part és mortal, així la nostra ànima eterna mou aquest cos tan fràgil. Perquè allò que es mou eternament és etern;³¹ però allò que passa a una altra cosa el moviment que rep d'una altra banda, des del moment que aquest moviment té una fi, necessàriament tindrà fi també la seva vida. Així, doncs, solament

allò que es mou ell mateix, puix que mai no és abandonat per ell mateix, mai no deixa tampoc de moure's; més encara, és la font i el principi del moviment de les altres coses que són mogudes. Ara bé, el principi no té origen, ja que del principi neixen totes les coses, i ell, en canvi, no pot néixer de cap altra; perquè no podria ésser principi si procedia d'una altra cosa. I, si no neix mai, tampoc mai no mor; perquè, extingit el principi, ni renaixerà ell mateix d'una altra cosa ni en crearà una altra d'ell mateix, car és necessari que totes les coses neixin d'un principi. Així resulta que el moviment té el seu principi en l'ésser que es mou ell mateix; però aquest ésser no pot ni néixer ni morir, altrament s'esfondraria tot el cel i la creació tota i es paralizzarien, puix que no trobarien cap força que els donés l'impuls inicial que necessiten per a moure's». I continuava: «Essent, doncs, evident que l'ésser que es mou ell mateix és etern, ¿qui negarà que aquesta qualitat ha estat donada a l'ànima? En efecte, tot allò que es mou per un impuls extern és inanimat; és, en canvi, animat allò que es mou per un moviment interior i propi, ja que en això consisteix l'essència i el caràcter peculiars de l'ànima. I si de tots els éssers l'ànima és l'únic que es mou ell mateix, serà cert que no ha nascut mai i que és eterna».³²

Eduard Valentí sabia que Riba era un platònic fervorós, i no va deixar passar una ocasió tan especial com aquesta per dedicar-li un dels textos més bells i més elevats que s'han escrit en tota la història de la literatura i del pensament.

* * *

L'any 1960 es va publicar a la Fundació Bernat Metge un recull d'aforismes extrets dels autors antics.³³ L'obra anava signada per un tal Jordi Lombard, que, en realitat, no era sinó un pseudònim sota el qual s'aixoplugaven tota una colla de col·laboradors de la institució. El llibre s'obria amb uns mots adreçats *Al lector*, que deien:

«Ens plau de presentar avui al públic català un llibre que té els seus equivalents en totes les literatures. En la nostra mateixa no deuen mancar-hi precedents.³⁴ Però, tanmateix, una cosa és certa: mai fins ara no havia aparegut entre nosaltres un aplec tan voluminós i estructurat de textos antics, ordenat amb un propòsit normatiu.

Dues advertències ens cal formular principalment a l'hora de publicar aquesta obra: l'una, relativa al seu títol; l'altra, concernent al nom de l'autor. El títol –AUREA DICTA– que podria traduir-se “Paraules d’Or”, procedeix d’un vers de Lucreci, per bé que al davant del present recull el mot tingui una amplitud que l’escriptor llatí no podia donar-li en el seu famosíssim poema. Nosaltres hem explicitat el contingut d’aquest títol, en el que té d’al·lusió al propòsit d’aquest recull, amb un subtítol que no deixa d’ésser-ne una síntesi suficient. Paraules de l’antiga Saviesa són, en efecte, les que donen el to al volum, i quan alguna pugui aparèixer com a excepció d’aquesta síntesi, el lector observarà que té en l’obra un simple destí d’element contrastador, molt útil al relleu dels textos immediats o al sentit general de tot un capítol.

Quant al nom de l'autor, potser hom ja haurà endevinat que es tracta d’un pseudònim. La realitat, però, és més complexa: es tracta d’un pseudònim col·lectiu. És cert, tanmateix, que la principal aportació de textos i la inicial estructura del llibre es deuen al savi humanista Eduard Valentí, de molts anys col·laborador de la Fundació Bernat Metge; però l’obra es gaudeix també, en gran part, de l’alta revisió de l’enyorat Mestre Carles Riba, i del treball d’altres col·laboradors i amics de la nostra Institució. No sense un considerable motiu, ens toca ací de donar gràcies al Reverend Josep Mª Aragonès, i als senyors Nonell, Mariné i Solervicens.

Tants de noms, i encara no hi figurarien tots, exigien una reducció a pseudònim, avantatjosa, a més, per raons òbvies, en l’aspecte bibliogràfic.

Encara uns advertiments. Els textos, classificats per matèries, porten una numeració correlativa. Aquesta numeració permet la referència a cada un d’aquells sense la confusió que hi introduiria el fer-ho segons el nom dels autors i els números de les pàgines, ja que, en alguna d’elles, apareixen diversos textos d’un mateix autor. D’altra banda, l’esmentada numeració serveix també per a relacionar amb precisió i rapidesa algunes citacions connexes o paral·leles.

Llibre de lectura, tant com de consulta, creiem que és aquest. Llibre per a l'home d'avui, que trobarà sempre, en els oracles remots, un ferm suport moral. Hi hem afegit, encara, en moments indispensables, nombre important de textos religiosos. I pel que fa al pensament antic, al costat de les frases més conegudes, el lector observarà que el llibre, principalment, respon –i aquest és un dels seus al·licients– a una nova exploració dels clàssics llatins.

F.B.M.»

A propòsit d'aquest llibre el professor Francisco Rico va dir, al cap de cinc anys de la mort d'Eduard Valentí, que era «uno de los volúmenes más hermosos procurados por él, y fueron las suyas palabras de vieja y nueva sabiduría».³⁵ L'any 1987 (amb posterioritat, doncs, a la mort d'Eduard Valentí) apareixia una versió castellana de l'obra del filòleg català. Es titulava, com l'original, *Aurea dicta* i duia el subtítol de «Dichos y proverbios del mundo clásico».³⁶ En aquest cas es deia que la selecció era d'Eduard Valentí i que n'havia fet la traducció Neus Galí. El llibre era prologat per un autor de luxe: Enrique Tierno Galván, que ja havia mort quan aparegué el volum.³⁷ També en aquesta ocasió el llibre s'obria amb una *Nota editorial*, en què s'aclaria que Eduard Valentí, a instàncies de Francisco Rico, «empezó a reorganizar los materiales de aquel volumen,³⁸ con el propósito de preparar otro análogo en versión castellana y ya con responsabilidad exclusivamente suya». I després deia encara: «Valentí, pues, incluyó nuevos textos, suprimió algunos, reordenó muchos e introdujo diversas correcciones en otros puntos. Pero el maestro estaba para entonces herido de muerte y, por más que en sus últimos meses escribió algunas de sus mejores páginas, no pudo ya realizar la nueva traducción, ni, claro está, los pequeños retoques a que sin duda le habría dado pie». I acabava dedicant el volum a la memòria d'Eduard Valentí i d'Enrique Tierno Galván.

* * *

Amb posterioritat a aquestes aportacions, Eduard Valentí escrivia tres grans estudis sobre Carles Riba: un, el 1961, sobre *Carles Riba, humanista*, al qual hem fet al·lusió més amunt; un altre, també el 1961, sobre *Carles Riba i la seva traducció de l'«Odissea»*,³⁹ i, encara, el 1962, un altre sobre *L'adaptació catalana de l'hexàmetre en Maragall i en les traduccions de l'«Odissea» de Carles Riba*.⁴⁰

* * *

Segurament l'últim treball publicat per Eduard Valentí en relació amb Carles Riba va ser el recollit al volum 72 de la «Biblioteca Básica Salvat de libros RTV», que contenia l'obra de Plutarc, *Alejandro y César (Vidas paralelas)*. Introducció de E. Valentí Fiol. Prólogo y notas de Carles Riba, aparegut l'any 1970.

A la *Introducció*,⁴¹ Valentí deia:

«La traducción de un autor clásico no es nunca una labor trivial, como, por desgracia, suelen ser las de tantos escritores modernos, especialmente si sus obras se prestan a ser clasificadas en el género de la amena literatura. Además, los clásicos no envejecen, pero sus traducciones sí; es decir, la versión hecha para una época determinada no sirve para tiempos posteriores, y esto vale aunque entendamos el concepto de “clásico” en su sentido más amplio y no limitado a los autores griegos y latinos. La razón de este hecho es muy simple: los clásicos encierran una gran variedad de valores y, de entre éstos, cada época atiende sólo a unos pocos, que pueden muy bien ser distintos de los que en otras épocas interesaban. De ahí que sea raro que una traducción sea tan perfecta que resista el paso de los años sin necesidad de retoques. O se convierte en un monumento de la lengua, con valor propio e independiente, o acaba haciéndose ininteligible.

Sin ser Plutarco uno de los más grandes autores de la antigüedad, su peso en la cultura europea moderna ha sido considerable, y no es indiferente saber quién lo ha traducido en cada lengua. En español poseíamos la versión de don Antonio Ranz Romanillos, un helenista de principios del siglo pasado que murió en 1830, al

tiempo que salía el último tomo de su versión plutarqueña. Esta traducción fue reimpresa varias veces, sin apenas retoques. Su necesario remozamiento no vino hasta después de la guerra civil española, cuando se publicó una reedición completa revisada por “Carlos Ibarra”. Bajo este nombre se escondía una de las personalidades más complejas e interesantes // [p. 8] de la literatura española de nuestros tiempos: el poeta, ensayista y helenista catalán Carles Riba. Como sea que casi toda su obra está escrita en catalán y escapa, por ello, al conocimiento del gran público de lengua castellana, apuntaremos aquí unos datos sobre tan importante figura.

Carles Riba i Bracons nació en Barcelona en 1893 y murió en la misma ciudad en 1959. Estudió en la Universidad, pero, aunque nadie puede llevar con igual justicia el título de maestro, su labor como mentor de las nuevas generaciones se desarrolló al margen de aquella institución. Empezó su trabajo como crítico y ensayista en diversas publicaciones catalanas, hacia 1915, y pronto llegó a ser algo así como el árbitro de la vida literaria catalana. A su obra crítica vino a añadirse, desde 1919, su producción poética. De este año es el *Primer llibre d'estances*, al que siguió un *Segon llibre* en 1930. La aparición de estos dos libros fue una experiencia inolvidable para los jóvenes poetas catalanes de aquellos años: frente a la facilidad, o al espíritu de libre juego o de experimentación que a tantos seducía, Riba ofrecía una poesía extramadamente rigurosa, en la que se traslucía su alto concepto del poeta como creador de palabras e imágenes, como también su extensísima (aunque apenas exhibida) cultura literaria. En las *Elegies de Bierville*, escritas después de la guerra, Riba acude por primera vez a las formas y mitos del mundo clásico para expresar su íntima historia, no ya personal, sino cívica. Los sonetos de *Salvatge cor* y el *Esbós de tres oratoris*, última de sus obras de creación, en la que ensaya un nuevo tipo de poesía narrativa, completan lo esencial de su producción poética.

Esta labor de creación discurrió paralelamente con otra, también creadora, como traductor de los clásicos y de ciertos libros bíblicos. Era lo que él llamaba su “segundo oficio”. Su obra maestra fue, aquí, la versión de la *Odisea* en hexámetros, la cual, junto con la de algunas tragedias de Sófocles, escribió dos veces: una en su juventud y otra en su madurez. Entre estas grandes traducciones se sitúa la que, lentamente, fue haciendo, en catalán, de las *Vidas paralelas* de Plutarco (entre 1926 y 1946). Su revisión del trabajo de Ranz Romanillos, del que aquí ofrecemos las vidas de César y Alejandro,

se benefició, pues, de un íntimo trato de veinte años con el autor antiguo».

Aquí hem de recordar que Carles Riba havia publicat el 1920 a l'Editorial Catalana la seva primera traducció de les *Vides d'Alexandre i de Cèsar*. El volum anava precedit d'una nota introductòria de dues pàgines (5-6). Després de l'arrancada de la col·lecció de clàssics grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge, l'any 1926 l'hel·lenista hi publicava el primer volum de les *Vides paral·leles*, amb una extensa introducció (pàgs. I-XLI) sobre l'autor, l'obra i llurs circumstàncies.⁴² D'altra banda, l'any 1945 aparegué a Barcelona, editada per Josep Janés, una revisió a càrrec de Carlos Ibarra (Carles Riba) de la traducció realitzada durant el segle XIX per Antonio Ranz Romanillos, un llibre que duia també una introducció i unes notes a càrrec del revisor.⁴³ En la seva edició de 1970, Eduard Valentí fa constar (pàg. 9) que el *Pròleg* a l'edició de la Biblioteca Bàsica Salvat (pàgs. 9-22), ha estat adaptat per ell per a aquesta col·lecció. El que no diu, però que tanmateix cal entendre, és que el pròleg de Valentí és una adaptació del que Riba escriví per a l'edició de Janés.

* * *

Com ja hem expressat anteriorment, Eduard Valentí i Fiol, moria a Barcelona el 28 de febrer de 1971, dotze anys després del traspàs del seu mestre Carles Riba (que havia mort també a Barcelona el 12 de juliol de 1959).

* * *

Vet aquí, doncs, una visió panoràmica del conjunt de les relacions entre Eduard Valentí i Carles Riba, unes relacions de mestre-deixeble, que constitueixen un capítol dels més brillants de la història de l'humanisme català contemporani i alhora una mostra ben eloqüent de la qualitat de la ciència

filològica desenrotllada en les institucions acadèmiques, privades o bé oficials, del nostre país durant els temps que van entre els últims anys vint i els primers setanta del segle passat, moment, aquest, en què nosaltres estàvem a punt d'acabar la formació com a estudiants i de començar l'aventura del professorat.

Jaume Medina
Barcelona, 18-XII-2014

¹ En la «Lliçó inaugural del curs acadèmic 2009-2010» de la Universitat de Barcelona, pronunciada per Carles Miralles el 7 d'octubre de 2009, aquest professor donava tota mena de detalls sobre l'acte commemoratiu. Per començar recordava que Carles Riba havia format part del tribunal que l'any 1937 havia jutjat la tesina de Joan Maluquer de Motes, el mateix professor que era degà de la Facultat de Lletres el 1969 i que «es posà institucionalment al cap de l'homenatge a Riba que la Facultat de Filosofia i Lletres li dedicà amb motiu de complir-se, aquell any 1969, el primer decenni de la seva mort». El professor Miralles deia després: «Maluquer va trobar a la Facultat de Filosofia i Lletres dos col·laboradors entusiastes i els més escaients per a l'homenatge a Riba: Josep Alsina, catedràtic de grec, i Antoni Comas, catedràtic de català. L'acte se celebrà a l'Aula Magna el dia 28 d'octubre i de l'avinentsa va sorgir la idea de dedicar-li una miscel·lània *In memoriam*». Després deia encara: «L'acte havia estat presidit per Clementina Arderiu i el degà, i asseguts a la presidència hi havia hagut Jordi Rubió, J. V. Foix, Eduard Valentí, juntament amb Alsina i Comas. Hi van prendre la paraula, per aquest ordre, Alsina, Valentí, Foix, Rubió i Maluquer. Alsina i Valentí van referir-se al tracte de Riba amb els clàssics. Alsina d'una manera més general i objectiva, mirant d'il·luminar la visió del món antic de Riba a partir d'algunes converses que hi havia tingut; Valentí des de la perspectiva d'un deixeble que agraïa a Riba la manera com sabia combinar i transmetre, amb l'explicació filològica, també l'anàlisi literària, la valoració crítica dels textos com a literatura i cultura». El professor Miralles continuava parlant del que va dir el poeta Foix: «A partir del seu retrat de Riba a *Catalans de 1918*, Foix va

parlar d'altres records, de poesia, de l'estímul constant que li havia representat sempre la conversa, el tracte amb ell». I deia encara: «Un acte que Rubió va dur a la Universitat, al lloc on se celebrava, en rememorar el dia de la lectura de la tesi de Riba, que va tenir lloc en l'alarma d'un bombardeig. Una rememoració emotiva i amb coneixement de causa –Rubió formava part del Tribunal que valorà i qualificà la tesi–, un testimoni –que Rubió ja havia donat en altres ocasions més compromeses– decididament a favor del retorn de la dignitat, de l'establiment de la pau i de l'entesa. I d'aquí va agafar empena el degà Maluquer, el qual [...] “va afirmar que actes com aquest eren testimoni de com seguia viu l'esperit de la Universitat autònoma, de la qual Carles Riba va ésser un dels mestres més il·lustres, i que l'actual Universitat de Barcelona es volia reconèixer com hereva i continuadora d'aquell esperit”». D'aquesta manera, doncs, es va desenrotllar l'homenatge universitari a Carles Riba en ocasió del desè aniversari del seu traspàs. Vegeu: *Carles Riba i la Universitat*. Lliçó inaugural del Dr. Carles Miralles i Solà, catedràtic de filologia grega. Inauguració del curs acadèmic 2009-2010. Barcelona (Universitat de Barcelona), 7 d'octubre de 2009, pàgs. 37-39.

² A l'Arxiu de Carles Riba es conserva una carta del Rector Comissari Pere Bosch Gimpera, amb data de Barcelona, 5 de març de 1937, en què accepta la proposta de nomenar Ajudants del Seminari de Filologia Clàssica els senyors Eduard Valentí i Joan Petit, «assignant-los la retribució anual de 3.000 ptes.». Dins: Jaume Medina, *Carles Riba (1893-1959)*, Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), 1989, vol. I, pàg. 264.

³ Així consta en el llibre *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*. Volum I. Edicions Catalanes de París, 1973, pàg. 349 ss. Al capítol titulat *Acabat el règim especial d'ocupació de Barcelona, continua a tot Catalunya la persecució contra la llengua i la cultura catalanes*, sota l'apartat 28, amb el títol de «Expulsió pels vencedors de nombrosos professors de la Universitat de Barcelona. Exilis i empresonaments», es recorda: «Els vencedors de la guerra d'Espanya, respecte als professors de la Universitat autònoma de Barcelona, establiren, en l'article sisè de

l'esmentada Ordre de 28 de gener de 1939, les disposicions següents: / "El profesorado de la Universidad de Barcelona que perteneciese al Escalafón general de Catedráticos de Universidad quedará suspenso de empleo y vendrá obligado a solicitar su reingreso con arreglo a las normas que señalen en Orden de esta misma fecha. / Los demás profesores de la Universidad nombrados por la Generalidad de Cataluña quedan cesantes, sin perjuicio de que puedan ser utilizados sus servicios con carácter interino, una vez determinada su ideología y actuación política y social, con relación al Movimiento". / Com a conseqüència d'aquesta disposició i del retorn de la Universitat de Barcelona a l'antic règim d'universitat general espanyola, així com de la repressió dels vencedors de la guerra d'Espanya, un gran nombre de professors va ésser expulsat d'aquesta Universitat catalana, molts d'ells d'una extraordinària vàlua professional i intel·lectual. / A continuació facilitem una relació de professors expulsats que no pretén pas ésser exhaustiva, sinó merament il·lustrativa». Entre els professors expulsats a causa d'aquestes noves normatives es troben Joan Petit, professor ajudant de Filologia Clàssica (pàg. 353), Carles Riba, professor agregat de llengua grega, exiliat (pàg. 353), i Eduard Valentí, professor ajudant de Filologia Clàssica (pàg. 355). Recordem que Joan Petit i Eduard Valentí eren cunyats.

⁴ M. T. Ciceró, *Dels deures*. Volum I. Llibre I. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí Fiol. Clàssics catalans grecs i llatins, 84. Fundació Bernat Metge [Intervinguda per la Generalitat]. Tip. Emporium, EC. Barcelona 1938. Volum II. Llibres II-III. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí Fiol. Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1946.

⁵ En realitat la segona edició del *Brutus* ciceronià a la Fundació Bernat Metge, a cura d'Eduard Valentí Fiol, porta data de 1936. La primera edició tenia el text llatí revisat i la traducció del doctor mossèn Gumersind Alabart, i era el número 7 de la col·lecció catalana dels clàssics grecs i llatins, aparegut el 1924.

⁶ Ciceró, *Tusculanes*. Volum I. Llibres I-II. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí Fiol. Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1948. Volum II. Llibres III-IV. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí

Fiol. Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1950. Volum III. Llibre V. Text revisat i traducció d'Eduard Valentí Fiol. Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1950.

⁷ Recordem aquí l'obra T. Lucrecio Caro, *De la naturaleza*. Libro Primero. Edición, Introducción y comentario por Eduardo Valentí. Barcelona (Consejo Superior de Investigaciones Científicas) 1948; també l'edició T. Lucrecio Caro, *De la naturaleza*. Texto revisado y traducido por Eduardo Valentí. Volumen I. (Lib. I-III). Barcelona (Ediciones Alma Mater) 1961. Volumen II. (Lib. IV-VI). Barcelona (Ediciones Alma Mater) 1961.

⁸ Entre les seves obres didàctiques són remarcables: *Sintaxis latina*. Barcelona (Editorial Bosch) 1945 (el llibre té una versió catalana: *Sintaxi llatina*. Reelaborada per Pere-Lluís Cano. Amb la col·laboració de M. Iriarte, M. Llàrena i M. D. Moreno. Versió catalana de Jaume Medina. Barcelona (Curial) 1979, 1987 i 1992); *Gramática de la lengua latina*. Morfología y nociones de sintaxis. Barcelona (Editorial Bosch), 1959 (el llibre té una versió catalana: *Gramàtica llatina*. Morfologia i nocions de sintaxi. Versió catalana de Jordi Cornudella. Barcelona (Curial) 1995); *Primer libro de latín*. Barcelona (Editorial Bosch), 1941; *Latín*. Primer curso. Barcelona (Editorial Bosch), 1970; *Latín*. Segundo curso. Barcelona (Editorial Bosch), 1970; *Vox latina*. Método de latín para 3º y 4º cursos de Bachillerato. Barcelona (Editorial Bosch), 1959; *Primera antología latina*. Barcelona (Editorial Bosch), 1946(2); *Ejercicios latinos*. Barcelona (Editorial Bosch), 1943; *Antología de prosistas latinos*. Barcelona (Editorial Bosch), 1944; *Aurea Roma*. Método de latín para 5º curso de Bachillerato. Barcelona (Editorial Bosch), 1958; *Roma aeterna*. Método de latín para 6º curso de Bachillerato. Barcelona (Editorial Bosch), 1958. Així mateix va ser autor d'edicions comentades de textos clàssics; a la «Colección Bosch de textos clásicos latinos»: Cèsar, *Guerra Civil*. Libro I. Barcelona (Editorial Bosch) 1941; Cicerón, *Pro Sex. Roscio. En defensa de Sexto Roscio de Ameria*. Introducción, notas y vocabulario por... Barcelona, 1942 i 1967; Cicerón, *Discursos contra Catilina*. Con introducción, notas y vocabulario por... (1947, 1958) (n'hi ha una altra versió en dos volums, amb «traducción libre, ordenación lógica y traducción interlineal por...»). Catilinarias

I y II, Barcelona (Editorial Bosch), 1958, III y IV, 1959, 1972; Cicerón, *Laelius de amicitia*. Texto, traducción, ordenación directa y versión interlineal por... Barcelona (Editorial Bosch), 1968, 1971; *De la vejez*. Texto, traducción, ordenación directa y versión interlineal por... Barcelona (Editorial Bosch), 1954, 1967, 1971; a la «Colección Erasmo de textos bilingües»: Lucrecio, *De rerum natura*. Barcelona (Editorial Bosch) 1985. D'aquí estant dono les gràcies a Maria Goretti Díez Gutiérrez per haver-me ajudat a completar diverses dades referides als anys d'edició dels llibres.

⁹ Les cartes d'Eduard Valentí i Fiol a Carles Riba es troben a l'Arxiu Riba, custodiat actualment per l'Arxiu Nacional de Catalunya. L'epistolari de Carles Riba va ser publicat en diversos volums: *Cartes de Carles Riba. I: 1910-1938*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola. Text establert conjuntament amb Jaume Medina. Barcelona (Edicions de la Magrana) 1990; *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola. Barcelona (Edicions de la Magrana) 1991; *Cartes de Carles Riba. III: 1953-1959*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola. Barcelona (Edicions de la Magrana) 1993; *Cartes de Carles Riba. IV: Apèndix 1916-1959*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola. Barcelona (Institut d'Estudis Catalans) 2005.

¹⁰ A la capçalera de la carta hi figura, escrita per Riba, la data aproximada: «primeries de 1934». A la carta, hi figura el nom de la institució des de la qual escriu Valentí: Institut Escola Ausias – March. Secretaria. Carrer Dr. Amigant (Sarrià) Barcelona.

¹¹ M. T. Ciceró, *Dels deures*. Vol. I, Llibre I. B., FBM, 1938. El segon volum apareixerà el 1946 i més endavant traduirà *Tusculanes*, publicades en tres volums el 1948 (1) i 1950 (2 i 3). [Nota de l'editor de la carta]

¹² La seva tesi doctoral fou dedicada a *Nausica* de Maragall i fou llegida en plena guerra civil, el 12 de maig de 1938, enmig d'un bombardeig. [Nota de l'editor de la carta]. Vegeu la carta d'Eduard Valentí a Carles Riba, amb data de 28 de maig de 1938.

¹³ Segurament ferida de guerra: Valentí tenia llavors 28 anys.

¹⁴ Viatge iniciat el 7 de juliol.

¹⁵ Eduard Valentí s'havia casat amb Roser Petit, germana de Joan Petit.

¹⁶ Es refereix a Marçal Olivar.

¹⁷ Van ser publicades el 1948 (vol. I) i el 1950 (vols. II i III).

¹⁸ Eduard Valentí va incloure en el seu llibre *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona (Curial) 1973, pàgs. 70-82, un apartat amb el títol de *Carles Riba, humanista*. A la base d'aquesta publicació, hi ha, segurament, l'escrit que Valentí havia redactat el 1953, en ocasió del seixantè aniversari de Carles Riba, titulat també *Carles Riba, humanista*, que nosaltres reproduïm ara aquí, publicant-lo per primera vegada (l'escrit de Valentí va ser guardat per Carles Riba en el seu arxiu particular; el poeta i hel·lenista posava al final del document una nota manuscrita que deia: «Eduard Valentí. Llegit pel seu autor a la sessió d'homenatge que tingué lloc a la Casa del Llibre, 27 nov. 1953»). Tanmateix, en una nota a la pàgina 70 del llibre publicat el 1973, Valentí aclaria que l'apartat sobre *Carles Riba, humanista*, inclòs en el llibre esmentat, havia estat prèviament «Publicat en castellà a "Papeles de Son Armadans", LXVIII (novembre del 1961), pp. 191-205». Es tracta, doncs, de dos treballs diferents amb un títol idèntic.

¹⁹ Al capdavall del parlament, hi ha una nota a mà de Carles Riba, que diu: «Eduard Valentí. Llegit pel seu autor a la sessió d'homenatge que tingué lloc a la Casa del Llibre, 27 nov. 1953».

²⁰ Eduard Valentí en pogué tenir un coneixement directe per la carta que el poeta li enviava el 29 d'abril de 1940 des de L'Isle-Adam: com es pot veure, el darrer paràgraf és una descripció de les activitats dutes a terme per Riba en el seu exili.

²¹ Ciceró, *Somni d'Escipió*, III, 13. Vegeu: Marc Tul·li Ciceró. *Somni d'Escipió*. Traduït i explicat per Eduard Valentí, de la

Fundació Bernat Metge. Dins *Homenatge a Carles Riba. En complir seixanta anys*. Barcelona (Josep Janés, Editor), 1953-1954, pàg. 381.

²² *Ibid.*, III, 15, pàg. 382.

²³ *Ibid.*, IX, 29, pàg. 386.

²⁴ *Ibid.*, IX, 29, pàg. 386.

²⁵ *Ibid.*, VII, 25, pàg. 385. Segons diu Ciceró, *De inuentione*, II, 53, 159, «*Virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus*». («La virtut és un comportament de l'ànima d'acord amb la mesura i la raó de la naturalesa»). (Sobre l'origen de la paraula *uirtus*, vegeu Ciceró, *Tusculanes*, II, 18, 43, on l'autor diu: «*Appellata est enim ex uiro uirtus; uiri autem propria maxime est fortitudo, cuius munera duo sunt maxima, mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si uirtutis compotes, uel potius si uiri uolumus esse, quoniam a uiris uirtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse quo modo, et recte; talem enim medicinam philosophia proficitur*»: «El nom de “virtut” ve de “vir” [= ‘home’]; la fortalesa sobretot és pròpia de l'home, que té dues grans funcions: el menyspreu de la mort i del dolor. Ens hem de servir, doncs, d'aquests, si volem participar de la virtut, més ben dit, si volem ésser homes, puix que el nom de la virtut ve de “vir”. Em demanaràs potser de quina manera, i faràs bé; en efecte la filosofia procura aquesta medecina»).

²⁶ *Ibid.*, VIII, 26, pàgs. 381-382.

²⁷ *Ibid.*, III, 14, pàg. 382.

²⁸ *Ibid.*, IX, 29, pàg. 386.

²⁹ *Ibid.*, IX, 29, pàg. 386.

³⁰ Vegeu: *Tusculanes*, I, 27, 66.

³¹ Tot aquest passatge (27-28) és traduït del *Fedre* de Plató (245 c), i es repeteix a les *Tusculanes*. Bernat Metge l'ha reproduït també, *Lo somni*, llibre I, pàg. 176 (B. S.). [Nota d'Eduard Valentí Fiol].

³² *Ibid.*, VIII, 26-27 – IX, 289, pàgs. 385-386.

³³ Jordi Lombard, *Aurea dicta. Paraules de l'antiga saviesa*. Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1960.

³⁴ Potser l'autor de la nota fa referència a l'opuscle de Lluís Segalà i Estalella, *Frases famoses*, Barcelona (Bonavia & Duran), s. a., 36 pàgs. Dins: *Minerva*. Col·lecció popular dels coneixements indispensables, editada pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona. Volum 17. A la pàg. 36, on es fa referència a la bibliografia, l'autor diu: «Qui desitgi una replega més abundosa o un estudi més profunde pot servir-se de les obres antigues de Diògenes Laerci o de Valeri Màxim, i d'altres col·leccions modernes, com les següents: Erasme, *Adagia*, Ed. de 1536 [...] Jafudà Bonsenyor, *Libre de paraules e dits de varis filosofos...* Palma, 1889; Antoni Bulbena, *Aforismes e proverbis historichs e tradicionals*. Barcelona, 1889; – *Proverbis de Salomó e altres paraules de filosofos judaychs e aràbichs*. Barcelona».

³⁵ Francisco Rico, *Las «Paraules de Saviesa» de Eduard Valentí*. «La Vanguardia», 28-II-1976.

³⁶ *Aurea dicta*. Dichos y proverbios del mundo clásico. Selección de Eduard Valentí. Traducción y complementos de Neus Galí. Introducción de Enrique Tierno Galván. Barcelona (Editorial Crítica) (Col·lecció «Lecturas de Filología», dirigida per Francisco Rico), 1987. 477 pàgs.

³⁷ El professor, nascut a Madrid el 8 de febrer de 1918, moria a la seva ciutat natal el 19 de gener de 1986.

³⁸ Cal entendre que es refereix a la versió catalana del llibre *Aurea dicta*.

³⁹ Publicat a «Estudis Romànics», IX (1961), pàgs. 127-137, i recollit a *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, pàgs. 83-99.

⁴⁰ Publicat a «Estudis Romànics», XI (1962), pàgs. 149-164, i recollit a *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, pàgs. 100-120.

⁴¹ Continguda a les pàgs. 7-8 del llibre de Plutarc.

⁴² Plutarc, *Vides paral·leles*. Vol. I, Part 1^a. Teseu i Ròmul. Text revisat i traducció de Carles Riba. Barcelona (Fundació Bernat Metge), 1926.

⁴³ Plutarco, *Vidas paralelas*. Traducción del original griego por don Antonio Ranz Romanillos. Revisada y corregida, con introducción y notas, por Carlos Ibarra, doctor en Letras. Barcelona (José Janés) (Primera edición en Raíz y Rama: enero de)1945.